

ЦІННІСНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

*Стаття присвячена проблемі формування системи цінностей у сучасному українському суспільстві. Автор робить висновок, що для переважної більшості громадян ціннісна парадигма — це один з найважливіших принципів і водночас один з основних інструментів суспільних реформ. **Ключові слова:** ціннісні орієнтації, суспільні трансформації, суспільна свідомість.*

Shargorodsky Y. The Values of the Political Reality. Article «The Values of the Political Reality», written by Shargorodsky Yury dedicated to the problem of the forming of value system in modern Ukrainian society. The author concludes that value paradigm is one of the most important principles for the most of citizens and at the same time — one of the basic instruments of social reforms. **Keywords:** value system, social transformations, public consciousness.

Історія суспільного розвитку свідчить, що до проблеми цінностей найчастіше звертаються в епохи кардинальних перемін. Адже — які цінності, таке й суспільство, така й особистість.

Макс Вебер наголошував, що цінності є фундаментом мотивації поведінки людей, основою цілісності соціальної системи. Суспільство, в якому досягнуто консенсусу щодо того, що вважати цінністю, а що ні, може розглядатися як стабільна система, оскільки ліквідується головне джерело суперечностей, які породжують нестабільність, катаклізми, потрясіння.

Перш ніж аксіологія (від грец. *axios* — цінність і *logos* — наука), філософське вчення про цінності і їх природу, склалося в сучасному вигляді, їй довелося пройти такий непростий шлях розвитку, що його можна порівняти з шляхом розвитку самої філософії.

В античній, а потім і середньовічній філософії цінності ототожнювались із самим буттям. Цінності, таким чином, були невід'ємними і необхідними складовими буття. З часів Сократа і Платона основними аксіологічними питаннями були: що є благо, що є справедливість? Вони ж були і головними критеріями буття. Не випадково Платон у вченні про ідеальну державу в основу його поклав принцип справедливості; вищі цінності, вважав він, мають абсолютний характер. Але у ті ж античні часи спостерігаються

різні підходи щодо абсолютного і відносного характеру цінностей. З точки зору софістів, усі цінності індивідуальні і відносні: «Людина — мірило всього».

Різні історичні епохи породжували різні філософські системи, а з ними й різне розуміння цінностей. У середні віки вони мали релігійний характер. В епоху Відродження — гуманістичний.

У вузькому, спеціальному сенсі вперше використовує поняття цінності І. Кант — через поділ суцього і належного, реального і ідеального. Г. Гегель поділяє цінності на економічні (утилітарні) і духовні. Перші виступають як товар і характеризуються «кількісною визначеністю». По суті, йдеться про абстрактну, мінову вартість товару: «Оскільки речі мають цінність, ми розглядаємо їх як товари. Їх значущість полягає в цінності, і лише в ній, а не в їх специфічних якостях» [1, с. 404]. Ці цінності завжди відносні і залежать від попиту, від «продажу і смаку публіки». В іншому сенсі цінності пов'язуються із свободою духу, і все, «що має цінність і значимість, — духовне за своєю природою» [2, с. 372].

Сучасна аксіологія виходить з того, що цінність — це поняття, яке вказує на суспільне або особистісне значення (значимість) явищ, фактів, подій. Саме тому, аналізуючи його, традиційно застосовують критерій об'єктивності. Як наслідок, цінності поділяються на об'єктивні та суб'єктивні. Причому у більшості наукових підходів об'єктивні, матеріальні цінності трактуються як «первинні», базисні. Внаслідок цього духовні, суб'єктивні, внутрішні цінності особистості вважаються вторинними, похідними від матеріальних, об'єктивних. Такий підхід нерідко призводив до нівелювання багатьох важливих аспектів у дослідженні цінностей, таких, як воля, емоції, переживання, віра, почуття, ідеали тощо.

Розмаїтість підходів до вивчення аксіосфери породжує велику кількість критеріїв для класифікації і систематизації цінностей. Існують різні точки зору щодо їх природи і розуміння. Зокрема, цінність розглядається: як предмет, що має певну користь і здатний задовольнити ту чи іншу потребу людини; як ідеал, до якого прагне людина; як норма, якої необхідно дотримуватися; як значущість чогось для особистості або соціальної групи.

Очевидно, що будь-яка класифікація цінностей є умовною, адже класи формуються за певними ознаками, а в такій складній сфері, якою є ціннісна, виявити «сталі» ознаки досить важко. Це стосується і класифікації за критерієм об'єктивності. Дійсно: чи існують «об'єктивні» цінності насправді, якщо люди з часом змінюють

свої ціннісні уявлення на протилежні? Особливо гостро це питання постає у періоди суспільної переоцінки цінностей, коли виникає сумнів у значущості колишніх цінностей. Зауважимо, що на пострадянському просторі така переоцінка охопила навіть саму методологію аксіологічних досліджень. Численні спроби класифікації та структуризації світу цінностей не будуть нічого варті, якщо призводитимуть до абсолютизації того чи іншого аспекту ціннісної сфери (наприклад, об'єктивних або суб'єктивних цінностей). Бо, зрештою, «цінності не є дійсністю ані фізичною, ані психічною. Сутність їх полягає в значущості, а не в їх фактичності»[3, с. 129]. Разом з тим, для вивчення будь-якого феномену, предмета чи явища застосування методу аналізу його складових є безперечним.

На нашу думку [докладніше 4], є ще одна ознака цінностей, що надає їм особливого значення. Цінності — своєрідний культурний «код». Його специфічність зумовлена тим, що кожна культура породжує свою, лише їй притаманну ціннісну систему. Цей своєрідний «код» забезпечує процес культурної ідентифікації особистості, народу, нації, розвитку національної свідомості. Ціннісна «система ідентифікації» зберігає націю як носія унікального, самобутнього, лише їй притаманного. Національно-культурна специфіка ціннісної системи значною мірою зумовлює і особливості національної психології. Ієрархія національних цінностей вибудовувалася віками, зумовлювалася всією історією нації і коригувалася нею через зміну ціннісних норм і настанов, залежно від часу, конкретної епохи розвитку. Очевидно, саме «культурний код» лежить в основі твердження про те, що шлях цивілізації є не одно-, а багаторядним.

На процес формування цінностей впливають усі значимі чинники людського існування — біологічні, соціальні, психічні тощо. Їх індивідуальне поєднання зумовлює особистісну структуру цінностей, яка, проте, «вибудовується» на загальнолюдських цінностях. Загальнолюдські цінності стають особистісними, якщо вони є частиною внутрішнього світу особистості і, внаслідок засвоєння, набули особистісного смислу.

Отже, ще одним критерієм класифікації цінностей може бути тріада «загальнолюдські цінності — суспільні цінності — особистісні цінності», яка є результатом історичного розвитку і свідчить про тенденцію до виокремлення та прояву сутнісних цінностей людини. «Навіть у біологічній і напівбіологічній сфері, яка керується насолодою та болем, уже існує самообмеження почуттям

реальності або розрахунком — для подальшої поведінки. Соціальна ж людина починається з сублімації, з того, що безпосередні рущії — задоволення-незадоволення — витісняються інтересами та цінностями» [5, с. 244].

Пріоритет загальнолюдських цінностей над іншими — індивідуальними та колективними (суспільними, національними) — не просто декларація. Це, скоріше, аксіологічний імператив, який усвідомлюється сьогодні різними напрямками наукової думки. Це також вимога часу, без задоволення якої людство може припинити своє існування.

Безперечно, взаємозв'язок загальнолюдських, суспільних та особистісних цінностей не є однозначним. Чимало дискусій виникає стосовно понять «справжня цінність» та «псевдоцінність» або «уявна цінність», а також щодо природи власне загальнолюдських цінностей.

Незважаючи на проблематичність зазначеного підходу, триада «загальнолюдські — суспільні — особистісні цінності» заслуговує на особливу увагу. Завдяки їй стає можливим вивчення культурологічних коренів цінностей. Це, в свою чергу, дозволяє зробити істотний крок до цілісного бачення аксіосфери, на відміну від об'єктивно-суб'єктивного підходу.

Цінності формуються на основі суспільної практики, індивідуальної діяльності людини в межах певних конкретно-історичних суспільних відносин, форм комунікації і мають соціальний характер. Суспільні відносини — це та площина, де здебільшого збігаються цінності особистості та суспільства. Отже, можна говорити про політичні, правові, естетичні, моральні, релігійні цінності, які є відбитком відповідних відносин, що склалися у суспільстві [4].

Суспільні трансформації в нашій країні призводять до зміни економічних, політичних і культурних інститутів, нестійкості соціального середовища, нечіткості об'єктів ідентифікації, розмитості ціннісних орієнтацій. За цей час сталися суттєві інституційні зміни, які, у свою чергу, призвели до переосмислення та переоцінки соціально-політичної, економічної, правової ситуації в країні. Але цей процес ще не завершився, а отже, у суспільній свідомості українства й досі триває «ціннісна революція» [6].

Впровадження ринкових механізмів пов'язане зі зміною не лише економічних, але й соціальних відносин. Змінюється спосіб життя людей, змінюються їх ціннісні орієнтації, мотивація поведінки.

Суттєвих змін зазнала й політична система України, що спричинило трансформацію політичних цінностей. Процеси державотворення на демократичних засадах призвели до формування нових політичних інститутів — парламентаризму, президентства, багатопартійності тощо. Водночас політичний плюралізм породив серйозні суперечності між гілками влади, спонукав до перерозподілу владних повноважень, викликав кризові явища у політичному житті країни.

Процес формування нової ціннісної системи значною мірою залежить від сприйняття тих чи інших поглядів, ідей представниками різних поколінь: покоління Великої Вітчизняної війни і післявоєнних років, покоління «шестидесятників», покоління «епохи перебудови» і нове покоління — покоління часів незалежності України. Всі вони по-різному сприймають та оцінюють суспільні зміни внаслідок вікових, соціальних та психологічних відмінностей. «Співіснування» цих відмінностей є суттєвим чинником процесу політичної соціалізації. Якщо для старших поколінь це зазвичай процес ресоціалізації, тобто переосмислення політичних цінностей, адаптація до нових політичних умов, то для молоді це, насамперед, процес засвоєння соціального й політичного досвіду шляхом долучення до політичних та управлінських процесів. Т. Парсонс [7] зазначав, що прихід кожного нового покоління можна порівняти з нашествям варварів, і лише процес соціалізації може забезпечити засвоєння норм співжиття цими прибульцями.

Дослідники аксіосфери виокремлюють кілька основних етапів ціннісних трансформацій, що відбувалися протягом останніх десятиліть [8; 9 та ін.]. Точкою відліку, як правило, вважається система цінностей радянського суспільства. Починаючи з кінця 1980-х років, відбувається переосмислення як на рівні окремих громадян, так і на рівні суспільства таких понять, як держава, свобода, гроші, особистість, демократія, право тощо. Крім того, активно переглядаються життєві стратегії, цілі та орієнтації. Масова свідомість збагачується такими цінностями, як свобода вибору переконань, недоторканність приватної власності, невтручання держави в особисте життя громадян. Новим змістом наповнюються і так звані традиційні цінності — відповідальність, толерантність, справедливість тощо.

Для 1990-х років характерним стало розмежування політичних еліт, створення впливових економічних угруповань. Посилилися

процеси матеріальної поляризації. Виявилися ціннісні розколи на національному та етнічному ґрунті. Цінності того періоду вчені класифікують переважно як інтегруючі та дезінтегруючі [10]. Їх особливістю вважається одночасна різновекторність. Це означає, що такі цінності, як освіченість, професіоналізм, справедливість, чесність, порядність, можуть і об'єднувати, і роз'єднувати людей.

Сучасний період ціннісних трансформацій пов'язаний, передусім, з досвідом демократичних перетворень часів незалежності. Очевидним стало зростання «попиту» на деякі цінності радянського періоду, скажімо, такі, як стабільність, порядок, щоправда, вже в новій інтерпретації. Так, теперішнє бачення порядку передбачає свободу дій та мінімум обмежень з боку держави. В такий спосіб починають формуватися засади нової державної політики, нової філософії суспільних змін, за яких переважна більшість громадян матиме змогу включитися в ринкові відносини, а відтак вибудовувати новий порядок на прийнятних для окремої людини умовах особистої зацікавленості в досягненні індивідуальних і суспільних успіхів [11, с. 128].

Отже, формування цінностей має багатовекторний і суперечливий характер. Воно відбувається в умовах знецінення багатьох ідеалів попередніх етапів суспільного розвитку та окреслення нового світоглядного виміру з одночасним відродженням історичних традицій народу, зверненням до його духовного досвіду й загальнолюдських цінностей.

Суспільні трансформації призводять до змін у суспільній свідомості та в особистісному світосприйнятті, а зміни на рівні індивідуального світогляду відбиваються на економічному, політичному, соціальному житті. Це взаємообумовлений процес, коли «трансформуються політичні та економічні цілі, релігійні норми і сімейні цінності, що, у свою чергу, впливає на темпи економічного зростання, на стратегічні плани політичних партій та на перспективи демократичних інститутів» у цілому [11, с. 123].

За таких обставин предметом дослідження науковців різних галузей все частіше стає динаміка ціннісних змін і ціннісних орієнтацій. Важливою ознакою цих змін стала раціоналізація життєвих смислів [12]. Показником її вважається зростання частки населення, яка у вирішенні своїх проблем покладається на себе, а не на державу. Таку переорієнтацію соціологи трактують неоднозначно. Інколи це сприймається як звуження життєвого прос-

тору, зменшення індивідуальних можливостей. А іноді і як важливий аргумент на користь доцільності особистісної інноваційної практики за умов соціальної нестабільності [13, с. 41].

На динаміку ціннісних орієнтацій українських громадян неабияк вплинуло різновекторне спрямування політичного та економічного розвитку України. Задекларований європейсько-інтеграційний напрям суперечливо узгоджувався з ностальгією за «соціалістичними цінностями» у масовій свідомості. Як наслідок, відбулося становлення «подвійної інституціональної системи» з її відмітними орієнтаційними ознаками [14, с. 41–42].

У масовій свідомості так само окреслюються подвійні стандарти (одночасне існування різних зразків поведінки — публічної і приватної), подвійних ринкових відносин (легальних і тіньових), подвійної моделі управління (відкритої демократичної та закритої корупційної) тощо.

Усе це вкотре спонукало як самих громадян, так і дослідників до перегляду ціннісної картини та виокремлення ціннісних пріоритетів на особистісному і суспільному рівнях. Як свідчить досвід різних періодів суспільних трансформацій, сім'я і найближче оточення (друзі, знайомі) є найважливішими цінностями для дорослого населення України.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що процеси демократизації і розвиток економічних відносини наповнюють новим змістом структуру цінностей, спонукають до їх переоцінки, побудови їх нової ієрархії. У межах нової соціально-економічної парадигми розвитку суспільства на перший план виходять особистісні потреби та інтереси. Це, з одного боку, стимулює творчу активність, прояв індивідуальних якостей, з іншого — уможливорює розвиток та абсолютизацію егоцентричних настроїв та їх реалізацію. За таких обставин найважливішим завданням як органів державної влади, так й інститутів громадянського суспільства видається пошук ефективних шляхів та заходів для гармонізації особистісного і суспільного джерел розвитку.

Прийнятна для переважної більшості громадян ціннісна парадигма — це один з найважливіших принципів і, водночас, один з основних інструментів суспільних реформ. Отож, метою кожного політичного режиму є прагнення сформувати систему цінностей, на яку орієнтуватиметься широкий загал. Суспільство, у якому досягнуто консенсусу щодо того, що є цінністю, може розгляда-

тися як стабільна система, оскільки у ній зникає головне джерело суперечностей між окремою особою і суспільством у цілому.

1. Гегель. Философия права. — М.: Мир книги, 2009. — 464 с.
2. Гегель. Политические произведения. — М.: Наука, 1978. — 440 с.
3. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. — М.: Республика, 1998. — 416 с.
4. Шайгородський Ю. Ціннісний конструкт міжкультурної комунікації // Український соціум. — 2002. — № 1. — С. 41–48.
5. Гинзбург Л. Человек за письменным столом. — Ленинград: Советский писатель, 1989.
6. Шайгородський Ю. Ціннісні трансформації в період суспільних змін // Соціальна психологія. — 2009. — № 3. — С. 86–94.
7. Парсонс Т. О структуре социального действия. — М.: Академический Проект, 2002. — 878 с.
8. Балакірева О. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві // Український соціум. — 2007. — № 2 (19). — С. 7–19.
9. Пилипенко В. Людина за ринкових умов: вербальна поведінка та оцінка реформ // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — № 1. — С. 153–165.
10. Горяинов В. П. Эмпирические классификации жизненных ценностей россиян в постсоветский период // Полис. — 1996. — № 4. — С. 20–31.
11. Башкирова Е., Федоров Ю. Лабиринты посттоталитарного сознания // Pro et Contra. — 1999. — Т. 4. — № 2
12. Лапин Н. И. Модернизация базовых ценностей россиян // Социологические исследования. — 1996. — № 5. — С. 3–23.
13. Злобіна О. Особистісна складова суспільних змін: соціологічний контекст // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2003. — № 3. — С. 32–45
14. Головаха Є., Паніна Н. Основні етапи і тенденції українського суспільства: від перебудови до «помаранчевої революції» // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — № 3. — С. 32–51.